

ФОРМУВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА ЯК СІМЕЙНОЇ ЦІННОСТІ

Повалій Л.В.

Інститут проблем виховання
Національної академії педагогічних наук України

У статті автор розкриває окремі проблеми формування відповідального батьківства в сучасних умовах. Компоненти цього поняття окреслюються в контексті підготовки старшокласників до подружнього життя. Особлива увага приділена розгляду характеру внутрішньосімейних взаємин дорослих і дітей.

Ключові слова: батьківство, сім'я, батьківсько-дитячі взаємини, соціальна педагогіка.

Постановка проблеми. Проблема відповідального батьківства є надзвичайно актуальною на тлі сучасного суспільного життя. Сучасна сім'я на сьогодні перебуває у кризовому стані, що характеризується зростанням психологічної напруги, збільшенням кількості стресових ситуацій, відмовою від усталених цінностей і появою нових, часом необґрунтованих і скороминучих. Усе це негативно позначається на змісті внутрішньосімейної життєдіяльності, якому нерідко властиві владно-підвладні взаємини, що зумовлюють високий рівень розлучень; спостерігається поширення консенсуальних шлюбів, трансформація світоглядних настановлень щодо сімейного життя, що часом виявляється у лібералізації міжстатевих відносин, нехтуванні важливістю побудови сімейних взаємин на засадах культурних норм і цінностей.

Реалії життя засвідчують, що ще задовго до офіційного одруження в особистості формуються певні уявлення про шлюб, погляди на способи внутрішньосімейних взаємин, розподіл сімейних ролей тощо. Однак не завжди правильне розуміння їхнього змісту призводить у майбутньому до психологічного несумісництва подружжя, виникненню внутрішньосімейних конфліктів, зумовлює руйнування шлюбів і виникнення неповних сімей.

На сьогодні спостерігаємо також таке абсолютно нетрадиційне явище для українців, як тенденція до необов'язковості одруження, проживання «на віру», в так званому цивільному шлюбі. Сучасна молодь, з одного боку, характеризується раннім початком статевої відносин та їх невпорядкованістю, зміною стереотипів щодо ролей чоловіка і жінки в суспільстві, а з іншого – психологічною неготовністю до створення сім'ї: відсутністю знань про важливі батьківські якості, елементарні особливості розвитку дитини, неготовністю до відповідальної ролі батьків. У зв'язку з цим виникає нагальна проблема підвищувати батьківську компетентність у молодого покоління, формувати відповідальне ставлення до батьківства як умову повноцінного розвитку наступних поколінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі різні аспекти сімейної взаємодії досліджуються А. Августиновичем, Ю. Альшиною, Т. Андреевою, С. Голодом, В. Дружиніним, Е. Ейдемільером, О. Карабановою, О. Кікінежді, О. Кляпець, І. Кльошиною, О. Коростильовою, В. Кравцем, Т. Крюковою, І. Сайтарли, Т. Титаренко, Л. Яценко та ін.

Проблеми підготовки молоді до сімейного життя набули висвітлення в працях О. Кіз (формуванню психологічної готовності вихованців шкіл-інтернатів до створення сім'ї); Т. Демидової (основні механізми формування уявлень про майбутню сім'ю); А. Денисенко (вивчення психологічних засад по-

дружніх взаємовідносин); Л. Яценко (гендерний чинник у підготовці старшокласників до сімейного життя); Н. Гусак (виявлення основних суперечностей, які негативно впливають на підготовку сучасної молоді до конструктивних сімейних взаємин); Е. Мартинової (визначення ролі системи освіти у статевому вихованні молоді, формуванні нового сім'янина), Л. Долинської (соціально-психологічний тренінг підготовки молоді до сімейного життя), А. Бондарчук (формування у студентської молоді культури сімейних взаємин).

Визначення сутності сім'ї та особливостей її функціонування стали предметом наукових розвідок зарубіжних дослідників Е. Берджерса, У. Біверса, Е. Ботта, М. Боуена, К. Девіса, М. Емлера, Дж. Кірпатрика, Д. Олсона, Т. Парсонса, П. Реймана, Д. Сміта, Н. Смельзера, Х. Танкерсли, Х. Хартмана, М. Хіл та інших.

Виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми. Водночас поза увагою дослідників залишилося таке важливе питання, як формування у сучасних школярів відповідального батьківства, що й постає одним із провідних завдань гуманізації взаємин у родині.

Мета статті. Означена стаття присвячена висвітленню сутності поняття «відповідальне батьківство» як однієї із головних сімейних цінностей та окресленню його структурних компонентів.

Виклад основного матеріалу. Сімейні цінності ми розглядаємо як визнану в суспільстві сукупність уявлень про сім'ю, що впливає на вибір сімейних цілей, способів організації життєдіяльності та взаємодії; принципи взаємин між подружжям, між батьками і дітьми, які охоплюють любов, турботу, взаєморозуміння, терпіння, вірність, повагу, співчуття, взаємопідтримку, щирість, довіру та ін. Названі цінності є не тільки важливими для ефективної життєдіяльності сім'ї, вони складають її підґрунтя. Отже, оволодіння молодим поколінням сімейними цінностями можна розглядати як передумови його підготовки до створення сім'ї у успішній сімейній життєдіяльності.

На разі перейдемо до сутності поняття «відповідальне батьківство» та означимо його складові. Окреслимо, що сам термін «батьківство» розглядаємо як надіндивідуальне ціле, тобто у розумінні батьківських та материнських ролей у сукупності, на відміну від терміну «батьківство» з наголосом на першому складі, що стосується лише одного індивіда – батька, тата. З позиції системного підходу феномен батьківства можна розглядати як підсистему в системі сім'ї та водночас як відносно самостійне утворення.

Більшість науковців (Т. Говорун, В. Кравець, О. Кікінежді, О. Кіз, Ж. Петрович та ін.) поняття «відповідальне батьківство» розглядають як соціально-психологічний феномен, що, базуючись

на певній системі знань, умінь, навичок, почуттів, якостей, реалізується у відповідальній поведінці батьків, спрямованій на виховання і розвиток дитини, формування її гармонійної особистості. Відповідальне батьківство є найвищим рівнем батьківської компетентності, яка характеризується поєднанням когнітивної, емоційної і поведінкової системи. Компонентами відповідального батьківства є: ціннісні орієнтації подружньої пари; батьківські установки і сподівання; батьківські почуття; батьківські позиції; батьківська відповідальність; стилі сімейного виховання тощо.

Такий компонент батьківства, як *ціннісні орієнтації подружжя* та їх *узгодженість*, виступають одним із провідних чинників, що в майбутньому регулюють взаємини молодого подружжя, визначають їх ставлення одне до одного, дітей, ближніх і соціуму загалом. Важливим є узгодженість уявлень майбутнього подружжя щодо ролей батька і матері, їхніх функцій, відповідальності, гендерних ролей чоловіка і жінки в сім'ї.

Формуючи у молоді відповідальне ставлення до майбутнього батьківства, передусім доцільно звернути увагу на ознайомлення з феноменом материнства і батьківства. Молодь, котра готується до шлюбу, повинна знати насамперед про роль дітей в подружньому житті, про те, що діти позитивно впливають на родинне життя: урізноманітнюють і збагачують міжособистісні взаємини у родині, розширюють сферу інтересів і потреб сім'ї, задовольняють почуття материнства і батьківства, емоційно насичують життя родини тощо. Разом з тим молоді люди повинні усвідомити, що відповідальність за народження і виховання нової людини має в основному покладатися на них, що новонароджена дитина – не іграшка, не їхня власність, а нова особистість з її неповторними індивідуальними якостями і все зростаючими потребами – не лише в належному вигодовуванні і догляді, дитина потребує для себе задоволення і морально-духовних потреб – насамперед в увазі й любові з боку батьків. Нині ж, за результатами досліджень науковців, середньостатистичний український батько лише 4 хв. в день приділяє уваги вихованню дитини, близько 30% татусів допомагають дитині робити уроки, 20% – відводити дитину в садочок чи школу [6, с. 59]. І ці статистичні дані стосуються лише повних сімей, що ж до неповних – то взагалі вся праця з виховання дитини здебільшого припадає на самотню матір, батьки нерідко самовідсторонюються від турбот про дитину, або ж, в кращому разі, виконують матеріальні зобов'язання стосовно дитини (дітей).

Такий компонент батьківства, як *батьківські установки та очікування* включають, за Р. Овчаровою, три аспекти: репродуктивні установки; установки та очікування у батьківсько-дитячих взаєминах; установки та очікування стосовно образу власної дитини [3, с. 87]. Таким чином батьківські установки є установками на цілі і засоби діяльності у сфері батьківства і реалізуються у репродуктивній поведінці, подружніх взаєминах у сфері виховання дітей, батьківському ставленні, стилі сімейного виховання.

Тривожною тенденцією останніх десятиліть стала установка молодих подружніх пар на одностатеву, в кращому випадку – дводітну сім'ю. Молодь спочатку хоче «пожити для себе», зробити кар'єру, поліпшити матеріальні умови, а вже потім – народити дитину. Звісно, не останньою мірою цієї ситуації сприяють і не найкращі економічні умови, в яких опинилися українські родини. Поява в сім'ї навіть однієї дитини підвищує рівень бідності практично в

2 рази. Зростання грошових державних виплат на новонароджених потягло за собою зростання послуг в період вагітності і родів і також не може суттєво вплинути на збільшення народжуваності.

Результати опитувань, які були проведені співробітниками лабораторії сімейного виховання Інституту проблем виховання НАПН України серед старшокласників однієї з київських шкіл, підтвердили цю тезу – більшість молодих людей до шлюбу орієнтована на малодітну сім'ю (на одностатеву – 38% юнаків і дівчат, на дводітну – близько 40%) [6, с. 11]. Це явище в психологічній літературі називають «усвідомленою малодітністю». Тут потрібно враховувати ще й той факт, що старшокласники ще не мають сформованої уяви про труднощі сімейного життя, що на певний час доведеться відмовитися від розваг, відпочинку, поїздок тощо заради дітей. У повсякденному житті часто не реалізується навіть ця установка на дводітну сім'ю, якщо ж реалізується – то із значною різницею у віці між сиблінгами, навіть до 15-20 років, коли друга дитина виростає також практично як єдина, оскільки у старшої вже зовсім інші інтереси і навіть своє життя. Дитину хочуть мати практично всі, дітей – далеко не всі. Ось чому необхідно виробляти у молоді установку на середньодітність та багатодітність.

Школярів доцільно ознайомлювати із думкою спеціалістів щодо наслідків зменшення народжуваності: економічних – прогресуюче зростання дефіциту трудових ресурсів; демографічних – скорочення відносної кількості жінок, здатних мати дітей, зростання диспропорції статей і старіння суспільства; моральних – розвитку егоїзму у дітей та юнацтва, зниження контактності, комунікабельності і соціальної відповідальності людей; етичних – формування споживацького ставлення до життя; соціально-гігієнічних – збільшення числа пізніх шлюбів і, відповідно, пізніх народжень; нарешті, генетичних наслідків збільшення осіб зі спадковими захворюваннями (за даними антропологів, найжиттєвіткішою є не перша, а друга і третя дитина).

Батьківське ставлення як компонент відповідального батьківства, включає в себе знання та уявлення про способи взаємодії з дитиною, емоційні оцінки щодо типів батьківського ставлення та реалізується у безпосередніх виховуючих взаєминах з дитиною.

Психологи описують полярно протилежні типи взаємодії з дітьми: прийняття-неприйняття дитини, взаємодія-унікнення контактів, визнання свободи дій – надмірна вимогливість, повага до прав кожного в сім'ї – надмірне заперечення свободи. Зокрема, канадський дослідник в обшарі батьківсько-дитячих взаємин Е.Шефер класифікує батьківське ставлення до дитини континіумами Любов-Нелюбов та Автономія-Залежність і згідно цього виокремлює 4 основні виховні простори: любов-автономія; любов-залежність; ворожість-залежність та ворожість-автономія, які характеризуються такими домінуючими стилями виховання, як демократичний, гіперопіка, авторитарний та ігноруючий [8].

Найоптимальнішим у вихованні є система «Автономія-Любов», коли батьки, приймаючи дитину такою, як вона є, створюють умови для задоволення її потреб та інтересів, заохочують самостійну поведінку дитини, ненав'язливо і цілеспрямовано привчають її до самостійного прийняття рішень з тих питань, що стосуються її життя – навчання, вибору друзів, проведення дозвілля тощо. За умови такого демократичного стилю виховання формується активна, самодостатня, впевнена в собі особистість, здатна відповідати за свої вчинки.

Батьківські почуття як компонент відповідального батьківства є особливою групою у складі почуттів людини, покликаних яких – емоційно забарвлювати батьківські ставлення. Найважливішим серед них є батьківська любов як джерело і гарантія емоційного благополуччя дитини, підтримки її фізичного і психічного здоров'я. В. Сухомлинський справедливо стверджував, що людину ми творимо любов'ю – любов'ю до батька, до матері і матері до батька, любов'ю батька і матері до людей, глибокою вірою в красу і гідність людини. Старшокласників потрібно вчити, що батьківська любов до дитини не повинна бути «любов'ю замилювання», «любов'ю відкупку» чи деспотичною любов'ю, а має ґрунтуватися на повазі до особистості дитини, прагненні до її вільного розвитку і саморозвитку.

Наступний компонент батьківства – батьківська відповідальність за долю дитини перед собою і суспільством. Найперше майбутні батьки мають бути відповідальними за народження дитини, якщо вона вже має народитись. Покладатись у цьому лише на материнський інстинкт як найважливішу складову психологічної готовності до материнства є недоречним, оскільки серйозним контраргументом існування материнського інстинкту сьогодні є факти материнського терору відносно своїх дітей, який подекуди набуває масштабів національної катастрофи. Щорічно в Україні від рук матерів гине сотні дітей. Красномовними аргументами проти вродженого материнського інстинкту є зростання кількості жінок, що відмовляються ще в пологовому будинку від новонародженої дитини, а також всез-

ростаюча кількість абортів. Тому молоді люди повинні мати чітке уявлення про відповідальну і безвідповідальну поведінку батьків, знати нормативні документи щодо прав дитини, вміти оцінювати себе як батька чи матір крізь призму відповідальності, здійснювати контроль своєї поведінки з точки зору відповідальності.

Висновки та пропозиції. Отже, наразі є надзвичайно актуальним є впровадження програми курсу «Сімейні цінності» у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів з метою формування у дітей та учнівської молоді усвідомленого ставлення не тільки до майбутнього шлюбу, а й до способів його зміцнення і збереження. Перспективним у цьому контексті є обґрунтування педагогічних умов формування у дітей шкільного віку сімейних цінностей у сучасних соціокультурних умовах та впровадження комплексу практико-орієнтованих заходів щодо формування у дітей шкільного віку сімейних цінностей. Це завдання ставить перед собою лабораторія сімейного виховання Інституту проблем виховання НАПН України, яка розпочала у цьому році дослідження теми «Формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку в сучасних соціокультурних умовах». За результатами дослідження передбачається підготовка колективної монографії «Формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку в сучасних соціокультурних умовах» та навчально-методичного посібника «Формування сімейних цінностей в учнів загальноосвітніх навчальних закладів», які будуть згодом впроваджені у роботу загальноосвітніх шкіл.

Список літератури:

1. Гендерні аспекти усвідомленого батьківства: [навчальний посібник] / Т. В. Говорун, В. П. Кравець, О. М. Кікінеджі, О. Б. Кізь. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 144 с.
2. Молода сім'я: Підготовка молоді до сімейного життя. – Вип. IV. – К.: УДЦССМ, 1999. – 56 с.
3. Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства / Р. В. Овчарова. – М.: Изд-во Ин-та психотерапии, 2003. – 319 с.
4. Повалій Л. Соціально-педагогічні аспекти формування відповідального батьківства (Спеціальний випуск за матеріалами науково-практичної конференції «Актуальні проблеми державної сімейної політики» 28 травня 2010 року) / Л. Повалій // Науково-практичний журнал «Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді і спорту». – К., 2010. – № 1-2. – С. 50-53.
5. Про становище молоді в Україні (Щодо підтримки молоді сім'ї, посилення соц. захисту дітей та молоді у 2001-2006 рр.): Щоріч. доп. Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України / Т. В. Безулик, А. І. Білий, Є. І. Бородін та ін. – К.: Гопак. 2006. – 360 с.
6. Соціально-педагогічні засади профілактики насильства в сім'ї: [науково-методичний посібник] / авт.кол.: Повалій Л. В., Постовий В. Г., Баріло А. В. та ін. – К.: Педагогічна думка, 2011. – 232 с.
7. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини: метод. мат-ли для тренера / О. В. Безпалько, Т. Л. Лях, В. В. Молочний, Т. П. Цюман; [заг. ред. Г. М. Лактіонової]. – К.: Наук. світ, 2003. – 107 с.
8. Шефер Э. Хорошо вести нельзя капризничать / Э. Шефер; [пер. с англ. Э. И. Мельник]. – М.: Эксмо, 2012. – 384 с.

Повалій Л.В.

Институт проблем воспитания

Национальной академии педагогических наук Украины

ФОРМИРОВАНИЕ У СТАРШЕКЛАССНИКОВ ОТВЕТСТВЕННОГО РОДИТЕЛЬСТВА КАК СЕМЕЙНОЙ ЦЕННОСТИ

Аннотация

В статье автор раскрывает отдельные проблемы формирования ответственного родительства в современных условиях. Компоненты этого понятия очерчиваются в контексте подготовки старшеклассников к семейной жизни. Особенное внимание посвящено рассмотрению характера внутрисемейных отношений взрослых и детей.

Ключевые слова: родительство, семья, родительско-детские взаимоотношения, социальная педагогика.

Povalii L.V.

Institute of Problems of Education of the National Academy
of Pedagogical Sciences of Ukraine

FORMATION OF RESPONSIBLE PARENTHOOD FOR TEENAGER'S AS A FAMILY VALUE

Summary

The author of the article represents some aspects of the problem of responsible parenthood formation in modern conditions. The components of this notion formulates according to teenagers' ability to create a family. Special attention is paid to the character of interfamily relations between adults and children.

Keywords: parenthood, family, parent-child relationship, social pedagogy.